

Гудзь В. В., Полякова Л. І., Ситник О. М. Спадщина Русі як сегмент російської історичної політики та інформаційної війни з Україною. *Сучасна російсько-українська війна: історіографічні, суспільнополітичні, соціально-економічні та культурно-духовні виміри. Наукова монографія*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2024. С. 35–75.

УДК 94:355.48:004(477)+(470+571)

Віктор Гудзь

доктор історичних наук, професор кафедри історії та археології, Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (victorvgudz@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5756-1683>

ResearcherID: IUO-9433-2023

Лариса Полякова

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології, декан природничо-географічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, (klioist@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8279-2739>

ResearcherID: V-5204-2017

Олександр Ситник

доктор історичних наук, професор кафедри історії та археології Мелітопольського державного університету імені Богдана Хмельницького (oleksander_sytnyk@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7743-8148>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-7860-2018>

Viktor Gudz

Dr. hab. in History, Professor at the Department of History and Archaeology, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University (victorvgudz@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5756-1683>

ResearcherID: IUO-9433-2023

Larisa Poliakova

PhD in History, Associate Professor at the Department of History and Archaeology, Dean of the Faculty of Natural Sciences and Geography, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University (klioist@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8279-2739>

ResearcherID: V-5204-2017

Olexander Sytnyk

Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History and Archeology, Bogdan Khmelnytskyi Melitopol state pedagogical University (oleksander_sytnyk@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7743-8148>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-7860-2018>

СПАДЩИНА РУСІ ЯК СЕГМЕНТ РОСІЙСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ З УКРАЇНОЮ

THE LEGACY OF RUS' AS A SEGMENT OF RUSSIAN HISTORICAL POLICY AND INFORMATION WAR WITH UKRAINE

Постановка проблеми. Інформаційно-комунікаційні технології зародилися ще в первісному суспільстві. Йдеться про сакральну боротьбу (первісна магія) із силами природи та тваринами, а насамперед – про внутрішньо племенні та міжплеменні конфлікти, що супроводжувалися як магічними обрядами, так і першими інформаційними війнами у вигляді залякування, приховування або викривлення інформації. Часто такі інформаційні війни супроводжувалися іншим засобами (застосування зброї, шпигунство, диверсії, пастки й т. п.), що сукупно становило гібридну війну з метою послаблення або нищення моральних і матеріальних сил супротивника. Чи не вперше системно описав такі війни десь у 500 рр. до н.е. китайський військовий стратег Сунь Цзи у праці «Мистецтво війни». Серед 11 методів гібридної війни він назвав дискредитацію історичних традицій та національних цінностей противника¹.

Одним із важливих засобів повномасштабної війни та Російської Федерації (далі – РФ) з Україною, розпочатої у 2022 р., є інформаційно-психологічні маніпуляції історичними міфами та ідеологемами, які складають підвалини концепції «руського міра», покликаної зруйнувати українську ідентичність та водночас виправдати російську агресію в очах власного населення і світової спільноти. В історичній політиці та інформаційній війні Росія маніпулює смислами, міфами і символами, покликаними подолати кризу власної національно-державницької ідентичності, що виникла після розпаду СРСР, утвердити свою велич як світової держави і месіанської євразійської цивілізації.

¹ Зеленін В. В. По той бік правди: нейролінгвістичне програмування як зброя інформаційно-пропагандистської війни. Вінниця: Віндрук, 2014. С. 37.

Крім зміцнення внутрішніх «скреп» одіозного «руського міра», присвоєння росіянами руської спадщини влада РФ має на меті позбавлення українців власного етноісторичного коріння та десуб'єктивізацію української держави. Звідси впливає трансльована Путіним та його пропагандистами міфологема що українці – «один народ» з росіянами, починаючи з давньої Русі, який треба визволити від київської «нацистської хунти».

Другою метою політичного реваншизму та історичного ревізіонізму Путіна й його ідеологічної «раті» є фальшиві виправдання своєї «СВО-шної» війни та територіальних претензій до України, як нібито штучного утворення на «ісконно» російських землях.

У війні пам'ятей за спадщину Русі Москва використовує старий міф про існування єдиної давньоруської ідентичності, тотожної наступній російській народності, без чого доктрини «тисячолітньої держави», «Святої Русі» втрачають історичні підвалини так само як і «спадкові права» на сучасну Україну.

Практика присвоєння і фальшування української історії традиційна для московського, імперського та радянського періодів сучасної Росії, але вийшла на передову інформаційної війни саме з «воцарінням» у 2000 р. Путіна. З тих очільник країни-агресора і його ідеологи як закликані звертаються до історії Русі у намаганні «подовжити» історію Росії, присвоїти спадщину українського Києва і його хрестителя Володимира з метою виправдати своє загарбання України.

Дії російської політичної еліти ХХІ ст. і особисто псевдо «історика»-Путіна наочно підтверджують думку Ж. Ле Гоффа: «Для класів, груп або індивідів, які правили й далі панують в історії суспільств, їхня влада над пам'яттю та забуттям залишається однією з найголовніших турбот»². З одного боку, путінська інформаційна та історична політика спрямована на згуртування власного суспільства навколо міфу «великої тисячолітньої Росії», з другого – на розкол і деморалізацію українців пропагандою «руського міра». Багато об'єктів

² Le Goff J. History and Memory / transl. by S. Rendall, E. Claman. Columbia University Press, 1992. XXIII, 266 p. P. 54.

російських маніпуляцій в Україні стали колаборантами, а в самій Росії – українофобами. Справедливо зазначав Е. Вілсон: «Доки ототожнення «Русі» та «Росії» не перестане бути загальновизнаним, доти сучасні росіяни приречені переживати екзистенційне відторгнення при кожному зіткненні з українською історіографією. У них також зберігатиметься викривлене розуміння власного походження. Однак найважливіше є те, що вони й далі матимуть труднощі зі сприйняттям політичної реальності – існування незалежної української держави»³

Конструктори інформаційної війни з Україною враховують, що людиною, байдужою до історії своєї Вітчизни, позбавленої Шевченкового відчуття «і мертвих і живих і ненароджених» між одноплемінниками легко маніпулювати, робити, за термінологією Д. Донцова, «провансальцем», малоросом, або й навіть зрадником-яничаром – ворогом свого народу. Актуалізує тему й та обставина, що ворожі інсинуації та фейки про «єдиний народ» з часів Русі з опорою на однакову самоназву й віру Росії, у яких заявляється право на руську спадщину, складні для спростування пересічним громадянином України, вихованим на радянських ідеологемах триєдиної давньоруської народності.

Загалом, проблема полягає в тому, що, за наявності великої кількості окремих наукових студій інформаційної експансії Росії та російських фальсифікацій історії України, використання Путіним і його пропагандистами контенту давньоруської спадщини в інформаційній війні досліджене ще недостатньо і потребує науково обґрунтованої протидії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відомо, теорію походження Російської державності від Русі та «триєдиного російського народу» закладали московські книжники за вказівками царів, а закріпив київський «Синопис» у 1674 р. Ідею генеалогічного права російських царів на землі українського і білоруського народів як трьох гілок російського народу остаточно оформили у XIX ст. імперські історики М. Карамзін, В. Ключевський, С. Соловйов та ін. Тоді ж принципово іншу концепцію історичної спадщини Русі обґрунтував

³ Вілсон Е. Українці: несподівана нація. Київ: К.І.С. 2004. С. 43.

М. Грушевський, який першим аргументовано спростував штучне «пришивання» історії Русі до російської історії за генеалогічним принципом і довів етнокультурну тяглість розвитку українства на власних історичних землях ще з доруської доби. Як наголосив історик: «Ми знаємо, що Київська держава, право, культура були утвором одної народності, українсько-руської, Володимиро-Московська – другої, великоруської»⁴. Аргументи М. Грушевського залишаються неспростовними і були підкріплені сотнями спеціальних фахових досліджень. Але після Другої світової війни на хвилі ура-російського патріотизму та підготовки до 300-річчя «возз'єднання» України з Росією була обґрунтована концепція єдиної давньоруської народності, з якої згодом утворилися російська, українська та білоруська народності. Термін «давньоруська народність» вперше ужив у своїй монографії В. Мавродін⁵.

В українській історіографії давно утвердилася думка, що Росія за будь-якого режиму ніколи не примириться з існуванням української ідентичності, а тим більше – державності. З приходом до влади в Росії імперського реваншиста Путіна історія Русі знову висунута на передову інформаційної війни та ідеологічного протистояння. Адже без «пришитої» до Московії історії Русі руйнуються імперські міфи та ідеологеми «тисячолітньої Росії», потуги залучення України до «русского міра» й етнічної асиміляції українців як складової «давньоруської народності» – «єдиного народу». Як неодноразово наголошував З. Бжезинський, без України Російська імперія неможлива⁶.

У сучасному джерельному та історіографічному комплексах досліджуваної теми логічно виділити наступні групи: 1) виступи Путіна, які мають директивний характер, та нормативні документи в галузях інформаційної безпеки, історичної та освітньої політики РФ; 2) історична спадщина Русі у

⁴ Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства: URL: <http://litopys.org.ua/hrs/hrs02.htm>

⁵ Мавродін В. В. «Образование древнерусского государства» Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1945. 432 с.

⁶ Стенограма виступу Збігнева Бжезинського на слуханнях Сенату США щодо України 10 липня 2014 р. URL: <http://uainfo.org/blognews/261501-stenograma-vistupu-zbgneva-bzhezinskogo-na-sluhanniyah-senatu-ssha-schodo-ukrayini.html>

рефлексіях сучасних науковців; 3) новітні підручники та посібники з історії та їх огляди, які демонструють різні концепції історії Русі в освітній системі України та Росії; 4) література з теми використання давньоруської історії в гібридній війні в засобах масової інформації, насамперед мережових. Безпосередньо стосуються сучасної російсько-української дискусії з історії Русі та війни пам'яті публікації Я. Дашкевича (2014)⁷, А. Дворніченка⁸, М. Дорошка⁹, Л. Залізняка¹⁰, О. Іщенко¹¹, Я. Калакури¹², А. Капеллера¹³, Г. Півторака¹⁴, О. Ситника¹⁵, та ін. Контент використання історії та ідеології в російській інформаційній війні з Україною у 2014–2023 рр., певною мірою, розглянутий в працях В. Балюка¹⁶, А. Грігаса¹⁷, Я. Залізняка¹⁸, О. Примаченко¹⁹, С. Сегеди й В. Шевчука²⁰, О. Софієнко²¹ та ін.

⁷ Дашкевич Я. Как Московия украла историю Киевской Руси-Украины. Доклад доктора исторических наук. 20.09.2014. URL: <https://uainfo.org/blognews/398664-kak-moskoviya-ukrala-istoriyu-kievskoy-rusi-ukrainy-doklad-doktora-istoricheskikh-nauk.html>

⁸ Дворниченко А. Ю. «Воображаемая другая»: Киевская Русь в научно-учебном дискурсе Восточной Европы. *Палеороссия. Древняя Русь: во времени, в личностях, в идеях. Научный журнал Санкт-Петербургской Духовной Академии*. 2022. № 2 (18). С. 70-82.

⁹ Дорошко М. Росія проти України: історичний фронт. *Wschód Europy. Studia Humanistyczno-Społeczne*. 2022. Vol. 8. № 2. С. 142-153.

¹⁰ Залізник Л. Л. Києворуська версія україногенези. Аргументи "за" і "проти". *Українознавство*. 2023. № 1 (86). С. 93-107.

¹¹ Іщенко А. С. Война памяти или о том, кому принадлежит наследие Киевской Руси. *Историческая экспертиза*. (Санкт Петербург).

URL: <https://www.istorex.org/post/%D0%B8%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE-%D0%B0-%D1%81-%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%>

¹² Калакура Я. Постать Ярослава Мудрого в координатах української та російської історіографії. *Український інформаційний простір*. 2020. 1(5). 71–87. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(5\).2020.206056](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(5).2020.206056)

¹³ Капеллер А. История Украины. Конкурирующие нарративы украинской истории URL: <https://oou.org.ua/2021/11/14/andreas-kappeler-ystoryya-ukrayn%D1%8B-konkuryuyushhye-narratyv%D1%8B-ukraynskoj-ystoryy/>

¹⁴ Півторак Г. Походження українців, росіян, булорусів та їхніх мов / Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» Київ: Вид. центр «Академія», 2001. 152 с.

¹⁵ Sytnyk O. M. Russian-ukrainian war 2014–2019 years as the decisive stage of the struggle for the Ukrainian independent state. Relevant research of historical sciences: collective monograph. Lviv-Torun: Liha-Pres, 2019. P. 183–201.

¹⁶ Балюк В. Історія як частина інформаційної війни РФ проти України. 05-12-2022 URL: <https://leopolis.news/post/76178/istoriya-yak-chastyna-informaciyno-viyny-rf-proty-ukrany>

¹⁷ Grigas A. Beyond Crimea: The New Russian Empire. Yale University Press, Yale, 2016.

¹⁸ Zaliznyak Y. Information security and Russian aggression: Ukraine–EU–NATO hybrid response. *Yearbook of the Institute of East-Central Europe*. 2016. 14(2). 23–42.

За концептуальною і спрямованістю спостережено публікації у контентах:

1) Русь розглядається насамперед як спадщина українського народу, бо у «вузькому сенсі» знаходилась у межах сучасної України, а білоруська та російська народність формувалися почали формуватися відповідно на землях Полоцького та Володимирського князівств (І. Данилевський²²; Л. Залізняк²³, Г. Касьянов, В. Смолій та О. Толочко²⁴, С. Плохій²⁵, О. Ситник²⁶, П. Ющенко²⁷ та ін.; 2) приймається термін «давньоруська народність», передусім як російська народність (В. Аллен²⁸, Горський²⁹, М. Григор'єв³⁰, В. Петрухин і Д. Раєвський³¹, П. Толочко³², І. Фроянов³³); 3) Русь розглядається, як своєрідне соціально-економічне та етнополітичне утворення, східнослов'янська античність, яка належить всім і нікому окремо (торговий союз, недержавне об'єднання волостей,

¹⁹ Примаченко О. Роль медіа в комплексному впливові історії на суспільну свідомість. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2022. Випуск 30. С. 74–82.

²⁰ Сегеда С.П., Шевчук В.П. Гібридна війна Росії проти України: історичний вимір. *Наука і оборона*. 2019. № 1. С. 31–35.

²¹ Sofiienko O. The nature of imperialism in russian foreign policy and its influence on Ukraine. *Молодий вчений*. 2020. № 10 (86). Р. 370–375.

²² Данилевский И.И. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX–XII вв.); Курс лекций: Учебное пособие для студентов вузов. М.: Аспект Пресс, 1998. 399 с.

²³ Залізняк Л.Л. Київоруська версія україногенези. Аргументи «за» і «проти» *Українознавство*. 2023. № 1 (86). С. 93–107.

²⁴ Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. Київ: Інститут історії України, 2013. 128 с.

²⁵ Плохій С. Брама Європи / перекл. з англ. Романа Ключка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 496 с.

²⁶ Ситник О.М. Історичні витoki російсько-української війни 2014–2017 років. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2017. Вип. 2. С. 71–81.

²⁷ Ющенко П.А. Київоруська спадщина в історичній пам'яті українського суспільства (XII – початок XXI ст.): дис. д-ра іст. наук: 07.00.01. Київ, 2019. 467 с.

²⁸ Аллен У. История Украины. Южнорусские земли от первых киевских князей до Иосифа Сталина. Москва: Центрполиграф, 2022.

²⁹ Горский А.А. Политическое развитие Средневековой Руси. Санкт-Петербург: Наука, 2023. 245 с.

³⁰ Григорьев М.С. и др. История Украины: монография. Москва: Международные отношения, 2022. 648 с.

³¹ Петрухин В.Я., Раевский Д. С. История народов России в древности и раннем средневековье. Москва: Издательство Юрайт, 2018. 410 с.

³² Толочко П. Древнерусская народность. Воображаемая или реальная: научное издание. Киев: АДЕФ-Україна, 2010. 300 с.

³³ Фроянов И. Я. Нашествие на русскую историю. Санкт-Петербург: Русская коллекция, 2020. 1086 с.

надетнічна держава візантійського типу, тощо) А. Дворніченко³⁴, Д. Котишев³⁵, Нефьодов³⁶, В. Пузанов³⁷, В. Ричка³⁸ та ін. Претендує також на оригінальність О. Толочко, який вважає, що концепція Русі-України М. Грушевського є уявною, ідеологічною, а суперечку про спадщину Київської Русі неможливо вирішити «по-науковому» та прив'язати до сучасної України чи Росії, позаяк наука таких відповідей не дає³⁹.

О. Толочко піддав сумніву цінність «Повісті минулих літ» як історичного джерела, але оперся на тогочасні візантійські та арабські наративи, археологічні артефакти і дійшов висновку, що дніпровська русь кінця IX–X ст. була «торговою компанією» північнонімецького походження, що займалася «далекою торгівлею» рабами і хутрами, використовуючи «срібний шлях і мусульманські краї»⁴⁰. Вважаємо, що О. Толочко, критикуючи руський літописний звід Нестора та Сільвестра, некритично поставився до арабських джерел і недостатньо обґрунтував свою концепцію про відсутність руської державності у X ст.

Подібний ухил до опори на іноземні наративи за недооцінки інших джерел виявив авторитетний вчений О. Пріцак, автор капітальної праці «Походження Русі»⁴¹. Посилаючись на скандинавські писемні джерела, вчений пояснив заснування Київської держави діяльністю торговельної компанії рутено-фризько-норманського етнічного складу, яка виникла в Галії під назвою «Русь». З іншого боку, аналіз хазарських документів X ст. дав підстави О. Пріцаку

³⁴ Дворніченко А. Ю. «Воображаемая другая»: Киевская Русь в научно-учебном дискурсе Восточной Европы. *Палеороссия. Древняя Русь: во времени, в личностях, в идеях. Научный журнал Санкт-Петербургской Духовной Академии*. 2022. № 2 (18). С. 70–82.

³⁵ Котишев Д. М. От русской земли к земле киевской. Становление государственности в Среднем Поднепровье IX–XII вв. Москва: Центрполиграф, 2019. 264 с.

³⁶ Нефедов С. А. История России. Факторный анализ. Т. I–II. Москва: Издат. дом «Территория будущего», 2010–2011: URL: <http://book.uraic.ru/elib/authors/nefedov/science/Russia/RH/IRS.htm>

³⁷ Пузанов В. В. Древнерусская государственность: генезис, этнокультурная среда, идеологические конструкты. Ижевск: Издат. дом «Удмуртский университет», 2007. 624 с.

³⁸ Ричка В. Володимир Мономах. Харків: Фоліо, 2019. 120 с.

³⁹ Толочко А. Киевская Русь и Малороссия в XIX в. Киев: Laurus, 2012. С. 12.

⁴⁰ Толочко А. П. Очерки начальной руси. С. 103–112.

⁴¹ Пріцак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських sag) / переклад з англійської О. Буценка та Ю. Олійника. Т. I. К.: АТ «Обереги», 1997. 1084 с.

висунути гіпотезу про хазаро-юдейське заснування Києва, яка також була піддана аргументованій критиці іншими фахівцями.

Загалом науковий дискурс з історичної спадщини Русі та тема використання РФ руської минувшини як знаряддя конструкції історичної пам'яті привертають увагу багатьох дослідників. У меншій мірі вивчено особливості використання Путіним та російськими пропагандистами історії Русі у сучасній інформаційній війні з Україною. З огляду на нагальність проблеми, її вивчення ще потребує ґрунтовного дослідження.

Мета нашого дослідження полягає у спростуванні новітніх російських фальсифікацій давньоруської історії та відсічі інформаційним атакам РФ на українську історичну пам'ять та національну ідентичність. В різних країнах акторами історичної політики та інформаційної війни є державні структури, громадські організації та партії, засоби масової інформації, фахові гуманітарії, але у випадку РФ директивними є послання єдиного суб'єкта у політиці – диктатора Путіна, на яких ми акцентуємо основну увагу.

Інформаційна війна як складова тотальної війни РФ з Україною та зброя масового враження

У новітню добу термін «гібридна війна» набув популярності в інформаційному просторі завдяки Ф. Г. Гоффману, який першим наголошував на мультимодальності такої війни, у тому числі засобами терору та кібероперацій⁴². Інформаційний вектор, який набув у сучасних умовах тотального масштабу, став своєрідною зброєю масового знищення і неодмінним атрибутом розв'язаної РФ гібридної війни. У. Мюррей і П. Мансур наголошують, що поширення наративів, у тому числі історичних, які забезпечують стійку підтримку населення, набуває у сучасних гібридних війнах пріоритетного, а інколи вирішального значення⁴³.

⁴² Hoffman F. Conflict in the 21st century: the rise of hybrid wars. Arlington: Potomac Institute for Policy Studies. 2007. p. 7.

⁴³ Murrey W. and Mansur P. Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient Time to Present. New York: Cambridge University Press, 2012. 321 p.

Людство ХХІ ст. все більше занурюється в глобальний океан інформації та дезінформації, з якого важко виборсатися пересічній людині. Ситуація ускладнюється тим, що мережеві системи, з одного боку, стали доступними в режимі реальності мільярдам користувачів і трансляторів інформації, а з іншого – засобом інформаційних війн, які використовують держави задля формування суспільної думки та соціальної інженерії. М. Маклюен виводить слушне для сучасного світу узагальнення: «Істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації»⁴⁴.

Існують численні визначення інформаційної війни як елементу війни гібридної, та її технологічних і гуманітарних аспектів. Зокрема, привертає увагу характеристика її особливостей за об'єктом спрямування в інтерпретації Г. Почепцова: інформаційна війна – це «найінтелектуальніший варіант військового протистояння, оскільки і суб'єкт, і об'єкт впливу тут – людський розум... Якщо звичайна війна націлена на тіло людини, то інформаційна... на її розум»⁴⁵. С. Троян і А. Киридон конкретизують, що одним із сучасних різновидів інформаційної війни виступають «війни пам'ятей», які мають щонайменше три виміри – історичний, політичний та соціоментальний – та охоплюють практично всі рівні суспільно життя⁴⁶.

Найбільш ефективно враження людських спільнот у війні пам'ятей завдають засоби масової інформації. Тому задовго до військового вторгнення в Україну Росія стратегічно змінила інформаційний клімат не тільки на пострадянських територіях, а й у Західній Європі та Північній Америці⁴⁷. У 2000 р. була прийнята «Доктрина інформаційної безпеки Російської Федерації», модернізована указами президента та постановами уряду 2008, 2013, 2016 і,

⁴⁴ Маклюэн М. Понимание Медиа. Внешние расширения человека. Москва: Кучково поле, 2003. 464 с. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/3528/3530>

⁴⁵ Почепцов Г. Смыслы и войны: Украина и Россия в информационной и смысловой войнах. Київ: Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. С. 7

⁴⁶ Троян С., Киридон А. «Війни пам'ятей» у вимірі інформаційного протистояння. Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. Вип. 18: присвячено 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. С. 41.

⁴⁷ Chernysh V., Mahadevan P. The informational dimension of hybrid warfare. *National law journal: teory and practice*. Decembrie 2017. P. 158.

нарешті, 12 квітня 2021 р., якими закладалося теоретичне та організаційне підґрунтя інформаційної експансії. Ще у 2013 р. начальник генштабу збройних сил РФ генерал Герасимов, автор гібридної стратегії, прогнозував, що акценти в майбутній війні змістяться із суто військових до політичних, економічних та гуманітарних засобів з наскрізним інформаційним супроводженням⁴⁸.

Розпалювачі війни врахували, що у сутності сучасної медіакультури, зокрема електронного використання інформації, колективна пам'ять зводиться до калейдоскопічного набору образів із застосуванням яскравих мемів та месиджів, що ефективніше утворюють «місця псевдопам'яті», ніж аналітична думка. З початком відвертої гібридної війни Росії з Україною у 2014 р. її інформаційна складова набрала повного спектру брехні і ворожості – від «бомблять Донбас» і до «звірств бандерівців» включно з «розп'ятим хлопчиком». Як засіб інформаційної війни Росія активізувала смислову війну, що оперує більш глибинними структурами, прихованими за фреймами, знаками, символами («руський мір», георгіївська стрічка, знак зет тощо. Відома організація «Freedom house» у грудні 2014 р. констатувала: Українські ЗМІ зіткнулися з DDoS-атаками і масовими інформаційними війнами, у тому числі за рахунок використання ботів у розділах з коментарями, а також через пропаганду та дезінформацію з боку російської держави і російських ЗМІ»⁴⁹. При цьому, як встановили аналітики, Україна ту інформаційну війну прогала навіть на підконтрольній території, не кажучи вже про тимчасово окуповану (ТОТ).

Серед показників ефективності такої інформаційної війни, поряд з іншими чинниками, була млява реакція Заходу на вторгнення РФ в Крим та на Донбас. Крім небажання втягуватися у війну з ядерною державою, на Заході широко побутували ілюзії умиротворення агресора, нав'язані Російською пропагандою наративи історичних прав на Крим та Новоросію. Як зазначав Т. Снайдер: «До 2015 р. Росія перенесла грандіозну кібервійну з України в Європу і США – за

⁴⁸ Герасимов В. Ценность науки в предвидении: URL: <http://vpknews.ru/articles/14632>.

⁴⁹ Freedom house визнає, що Росія веде проти України масовану інформаційну війну.

УНІАН. 06.12.14. URL: <https://www.unian.ua/politics/1018401-freedom-house-viznae-scho-rosiya-vede-proti-ukrajini-masovanu-informatsiynu-viynu.html>

сприяння багатьох європейців та американців»⁵⁰. Метою такої грандіозної війни було намагання добитися поблажливого ставлення світу до намагань путінської Росії стати світовим центром сили та інтегрувати, щонайменше, пострадянські країни – насамперед Україну. Адже, як відомо Україна століттями є головною перепорою для відновлення «великої» Росії та своєрідним бар'єром для її подальшої експансії в Європу.

Для дискредитації державності України, поширення зневаги до історичного минулого народу і підриву його національної єдності на російському інформаційному фронті широко використана зброя фальсифікацій історії та привласнення української культурно-історичної спадщини. Таким способом нейролінгвістичного програмування через контрольовані російською владою ЗМІ знецінюється в очах власного населення та світової спільноти українська історія, культура, мова, державність та плекається російська національна велич.

Контролюючи ЗМІ, влада РФ витрачала також по 20 млрд щороку на національно-патріотичне виховання⁵¹, а у 2016 р., з прийняттям другої програми патріотичного виховання, Путін проголосив патріотизм національною ідеєю Росії. Натомість станом на 2018 р. в Україні все ще існувала «інформаційна безпекова діра» та побутувала «незахищена історія України – на руку Росії»⁵². Руйнівний вплив російських наративів у ЗМІ на національну свідомість українців підтвердило соціологічне опитування Соціологічної групи «Рейтинг» у липні 2021 р. Хоча більшість респондентів (55%) не погодилися із «свіжою» заявою Путіна, що «росіяни і українці – один народ, з єдиним історичним і духовним простором, проте 41% опитаних поділяли таку думку, в тому числі понад 60% на Сході України та серед прихожан УПЦ Московського

⁵⁰ Снайдер Т. Дорога к несвободе. Россия, Европа, Америка / перевод с англ. И. Кригер. Москва: ООО «Издательство АРТ», 2021. С. 9.

⁵¹ Якубова Л. Україна та українці в світоглядній матриці «русского мира». Аналітична записка / відп. ред. В. А. Смолій. К.: Ін-тут історії України НАНУ, 2023. 72 с. с. 46.

⁵² Гібридні загрози Україні і суспільна безпека... С.43, 48.

патріархату⁵³. Це засвідчило критичні прогалини в царині державної історичної політики та національно-патріотичного виховання, слабкість системи інформаційної безпеки України.

Понад те, свою негативну роль відіграли контрольовані олігархами формально українські, а фактично проросійські телевізійні канали, які під час виборів 2019 р. ополчилися проти тодішнього президента П. Порошенка з його гаслом «Армія. Мова. Віра» і вирішальною мірою спричинили голосування «по приколу» та за аполітичного кандидата. Водночас українці і європейці мали змогу слухати нахабну брехню з телепередач московських послідовників Геббельса кісельових, соловйових, сімонян і їм подібних та дивитися російські фільми, просякнуті ненавистю і зневагою до українців. Така ситуація створювала не лише внутрішню загрозу для єдності української політичної нації і цілісності держави, а й стала сприятливим підґрунтям для виправдання агресором масованого збройного вторгнення начебто для захисту в Україні російськомовного населення – «русского міра».

Реагуючи на інформаційну експансію, президент України у 2017 р. затвердив своїм указом рішення РНБО «Про Доктрину інформаційної безпеки України». Нарешті, у 2021 р. з'явився указ «Про Стратегію інформаційної безпеки». В цьому документі констатується тривале проведення спецслужбами РФ інформаційно-психологічних операцій (ІПСО), для підриву національної безпеки та інтересів України, ліквідації державності та знищення української ідентичності. У зв'язку з цим ставиться завдання спростування дезінформації у ЗМІ, у тому числі ідеологем російської історіографії щодо минулого і сучасного України та її тимчасово окупованих територій⁵⁴. Адже, як наголошував О. Удод: «Саме традиційні мас-медіа та новітнє явище – соціальні мережі є живильним простором для історичної міфотворчості й лженауки. Подолати розрив між

⁵³ Общественно-политические настроения населения (23-25 июля 2021): URL: https://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_23-25_ilyulya_2021.html

⁵⁴ Почепцов Г. Смыслы и войны: Украина и Россия в информационной и смысловой войнах. Київ: Києво-Могилянська академія, 2016. 312 с.

академічною історичною наукою та масовою суспільною свідомістю через продуману систему популяризації історичних знань не вдається⁵⁵.

Очевидно, світ також недооцінив реальність намірів Путіна, який після анексії Криму однозначно заявив на прес-конференції з послами про готовність до нових вторгнень, в тому числі й «оборонних операцій», щоб енергійно відстоювати права співвітчизників за кордоном всіма засобами, тобто, як зазначили журналісти, «енергійно» воювати з Україною⁵⁶. Лише тотальний геноцид рашистських окупантів призвів до кардинального перегляду українцями усталених ідеологем про «братський російський народ» та про «єдиний народ», починаючи з Русі, які століттями культивувала Москва в Україні засобами своєї історичної політики та інформаційної війни.

Зазнавши посилення інформаційних атак із початком відкритого військового вторгнення РФ, Україна заблокувала головні російські інформаційні канали мас-медіа, що подають викривлену інформацію історичного характеру на задоволення інтересів путінського політичного режиму. Широка трансляція таких послань проросійських науковців у ЗМІ (зокрема через інтернет-канали «Вконтакті» та «Однокласники», російське телебачення) робила пересічну людину сприятливою для прийняття російських цінностей та ідеологем і відповідно байдужою або ворожою до історії країни, мови й культури свого народу.

Для цього російським керівництвом використовувалася спершу «м'яка сила» через просування в Україні й Білорусі маріонеток на кшталт президентів Лукашенка й Януковича, а після краху останнього внаслідок Революції Гідності – гібридна війна, що призвела до захоплення Сходу України й Криму.

Лише 22 травня 2022 р., через три місяці після масованої навали агресора, Верховна Рада України на протидію ідеології рашизму ухвалила закон «Про

⁵⁵ Удод О. Історична наука як фактор деміфологізації історичної культури: простір мас-медіа і соціальних мереж. *Деміфологізація історії та творення міфів в українській науці та публічному просторі: колективна монографія* / наук. ред. О. О. Салата, Ю. І. Ковбасенко. Львів-Торунь: Liha-Pres, 2021. С. 16.

⁵⁶ Путін обіцяє і далі «енергійно» воювати з Україною: URL: <https://www.ukr.net/ru/news/details/politics/30050598.html>

заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії РФ як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну». Такий документ прийнятий запізно, але став корисним запобіжником рашистського зомбування українців.

Курс Путіна на політичний реваншизм, історичний ревізіонізм та його відображення в інформаційному просторі

Одним із найважливіших напрямів інструменталізації історичної науки задля політичних цілей є тлумачення російськими пропагандистами історії Росії та її культурних і духовних цінностей як власне російської спадщини, фундаменту «тисячолітньої держави». Йдеться про історичну політику, яка набула форми «війни пам'ятей» стосовно спільної українсько-російської минувшини. Її засобами є офіційна риторика Путіна та інших політичних акторів РФ, пропаганда у мас-медіа, освітня, культурна, національна та релігійна політики, топоніміка, меморативні практики, символіка тощо.

З самого початку свого президентства Путін заявив свої реваншистські геополітичні плани, які лежали в річищі реінкарнації імперського та месіанського міфу «Москва – третій Рим», перелицьованого на «російський світ». На першому Всесвітньому конгресі співвітчизників 11 жовтня 2001 р., Путін заявив, що Росія бере під свою опіку тих, хто після розпаду СРСР опинився «за межами історичної Батьківщини» і добиватиметься «спільного культурного та інформаційного простору» не лише з росіянами а й із російськомовним населенням. Як наголосили В. Ільницький, В. Старка й М. Галів, цією промовою, було фактично запущено механізм пропаганди неоімперської шовіністичної ідеології й виголошено курс на «збирання земель»⁵⁷.

⁵⁷ Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. № 5 С. 47

Президент РФ вже у 2001–2002 рр. провів кілька зустрічей з провідними гуманітаріями, що засвідчило повернення до «керованої історії» та підміни наукової історії історичною політикою. На його замовлення у 2003 р. у роботі 25-ти науковців під назвою «Росія між Заходом і Сходом: мости в майбутнє» зроблено висновок про «виключність» власної історії та потребу формування Росією особливої «євразійської» цивілізації. Обов'язковою умовою перетворення Росії на нову супердержаву визначено включення до «євразійського простору» багатьох народів, зокрема, українського⁵⁸.

Але найбільш очевидним рубежем у повороті політики пам'яті в Росії до неоімперського періоду «здорового консерватизму», стала середина «нульових» років XXI ст. У лютому 2004 р. Путін у одному з офіційних виступів назвав розпад СРСР величезною «загальнонаціональною трагедією», а в посланні до Федеральних Зборів Росії (квітень 2005 р.) – «найбільшою геополітичною катастрофою століття»⁵⁹, не приховуючи намірів знову зібрати пострадянські республіки «під російську руку». Отже, за діагнозом А. Безансона прихід до влади Путіна не тільки вписався в російську традицію, а й розвинув її: «Це шлях шовінізму, але з певними особливостями, яких він часто набував у цій країні: суміш брехні, насильства та пихи»⁶⁰.

Якби у продовження відомої Мюнхенської промови 2007 р., де Путін назвав величезною трагедію розпад СРСР, його Валдайський виступ у вересні 2013 р. концентрував ідею формування нової російської ідентичності, Євразійського світу, як протиположності Заходу, в тому числі і за рахунок України⁶¹. Цей виступ розцінений в Росії як епохальний, що ознаменував новий етап

⁵⁸ Виступление президента России Владимира Путина на I Всемирном конгрессе российских соотечественников. Москва, 11 октября 2001 г. *Пивовар Е.И. Мир российского зарубежья в конце XX – начале XXI в.* Москва, 2019. С. 307–314.

⁵⁹ Послание Федеральному Собранию Российской Федерации. Президент России. 25.04.2005. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>

⁶⁰ Марусик Т. Ален Безансон: людина, що не захотіла бути часткою імперії брехні. *Дзеркало тижня*. (Київ). 2012. 18–25 травня. Вип.18.

⁶¹ Стенограмма выступления В. Путина на заседании международного дискуссионного клуба «Валдай». *Российская газета*. Федеральный выпуск. 2013. 19 сентября. № 6185.

російської світової історії та міжнародних відносин^{62, 63}. Згідно директив Путіна, постійно доповнювалася доктрина інформаційної безпеки РФ, наскрізною тезою у якій було завдання нейтралізації інформаційно-психологічної діяльності, зокрема, спрямованої на підрив історичних основ та патріотичних традицій⁶⁴.

Традиційна для Росії практика присвоєння української історії вийшла на передову інформаційної війни саме з «воцарінням» Путіна. Очільник сусідньої держави і його ідеологи весь час як заклики звертаються до історії України-Русі та міфічної «давньоруської народності», без якої претензії Росії на поглинення сучасної України та доктрина «русского міра» втрачають історичні підвалини. Українські фахівці з питань інформаційної безпеки зазначають: «Центральним питанням стали претензії Росії на історичну спадщину Київської Русі. В їх основу Москва заклала тезу про існування єдиної давньоруської ідентичності, на базі чого був сформований міф, що Московія й Київська Русь мають спільні історичні корені, а Росія має «спадкові права» як на Київську Русь, так і на сучасну Україну»⁶⁵. Очільник Росії часто апелює також до здобутків Володимира Великого, Олександра Невського, Петра I, натякаючи на продовження їх духовної та політичної спадщини у власній діяльності. Спостережене науковцями все більше зосередження Путіна на ідеології та історії пояснюється прагненням диктатора легітимізувати експансію Кремля.

Проте реальна путінська політика «нового авторитаризму» із старим «Веймарським синдромом» реваншизму⁶⁶, подібна до сталінської в Росії й гітлерівської на міжнародній арені, тож попирає історичну правду, закони та

⁶² Ильин В. А., Морев М. В. Новый этап российской истории: тенденции, особенности, перспективы. *Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз*. 2015. 2 (38). С. 47–48. С.42–71.

⁶³ Авторы «Перелома» комментируют валдайскую речь Путина: URL: <http://www.rodon.org/society-131007122213>

⁶⁴ Основы государственной политики Российской Федерации в области международной информационной безопасности (Утверждены Указом Президента Российской Федерации от 12 апреля 2021 г. № 213). URL: <http://www.scrf.gov.ru/security/information/document114/>

⁶⁵ Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства / за заг. ред. В. Мартинюка. Київ: Центр глобалістики «Стратегія ХХІ», 2018. С. 49.

⁶⁶ Lewis David G. *Russia's New Authoritarianism. Putin and the Politics of Order*. Edinburgh: Edinburgh University Press. 2020. P. 12–17.

мораль. Риторика Путіна щодо виправдання війни Росії з Україною прямо асоціюється з промовами А. Гітлера перед Другою світовою війною. Обидва диктатори просували ідею про приниження своєї країни і її громадян на світовій арені, яке пора подолати і «піднятися з колін» коштом повернення своїх «історичних земель» – чи то Судетської області, чи то Новоросії або й всієї України. А. Гітлер при створенні «тисячолітнього третього рейху» апелював до першого рейху та стародавньої Германії і просторікував про життєвий простір арійців. Так само, щоб обґрунтувати імперські і месіанські «скрепи», московському «фюреру» доводиться нахабно брехати, з одного боку про тисячолітню Росію і необхідний простір «руського міра», з іншого – про Україну, як штучне утворення на російських землях, яке сталося завдяки підступам Речі Посполитої, Австро-Угорщини чи навіть помилкам В. Леніна. Як помітили історики у Німеччині та інших країнах, у Кримській промові 18 березня 2014 р. не лише концепція «розділеного народу», а й навіть деяка термінологія Путіна була вкрадена у нацистів, зокрема термін «націонал-зрадники» із «Майн кампф» А. Гітлера.

Відповідно, якщо погодитися з формулою путінського ідеолога А. Міграняна «Наш Путін – це хороший Гітлер», викладеною ще до так званої СВО, то після кривавого 2022 р. злочинні дії російського «фюрера» майже тотожні геноциду «поганого» Гітлера. Адже, на відміну від того ж геноцидара Сталіна, який загалом не ставив під сумнів саме по собі право української нації на існування, Путін вважає, що українці – це насправді «зіпсовані» (Польщею, Австро-Угорщиною, а тепер і колективним Заходом) росіяни, яких треба «перевиховати» або знищити. Рашистська геноцидна практика екзистенційної війни в Україні асоціюється практикою «остаточного розв'язання єврейського питання» запрограмованою 20 січня 1942 року на зустрічі керівництва СС і урядовців гітлерівської Німеччини. Відмінність лише в тому, що вбивається і катується не етнічна, а політична нація і не в газових камерах, а у власних квартирах та на вулицях як ракетами у Харкові чи Запоріжжі або кулями, як у Ірпіні чи Бучі. Зокрема, близькість теорії і практики нацизму й рашизму

зауважили історики В. Грицюк і О. Лисенко: «Ідеологія, нав'язана російському суспільству правлячою верхівкою, отримала назву рашизму – тобто химерного переплетення у суспільній свідомості й колективному підсвідомому трансформованих атавізмів комуністичних ідей, основних засад нацизму в його російському варіанті, окремих постулатів фашизму. На виході це дало гримучу суміш, іменовану її творцями «російським світом»»⁶⁷.

Для утримання України в лоні нової російської імперії і упокорення народу застосовуються всі засоби гібридної війни – від збройних до інформаційно-психологічних. Історична політика також була використана агресором як інструмент для підриву України зсередини шляхом конструювання цивілізаційної ідентичності її російськомовного населення навколо ідеї «русского міра» та як засіб легітимації військової агресії.

Тоді, коли Україна до 2014 р. не розробляла системи заходів для захисту власної історії, в Росії ще у 2009 р. було створено «Комісію при президентові РФ для протидії намаганням фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії», яка активно долучилася до застосування культурно-історичних сенсів у гібридній війні – до «війни пам'ятей». Така війна ведеться на необмеженому інформаційному просторі як на офіційному рівні через спрямовану представниками держави інтерпретацію історичних подій та явищ, так і на неофіційному (формування уявлень про ці події та явища через громадські організації, служителів церкви, популярні видання та сайти, блогерів).

Так, книжковий та медійний ринок України, кіно та телеіндустрію роками наповнювала російська продукція на історичну тематику, засобами якої спотворювалася історія та культура України, принижувалася національна гідність українців і підносилося вищість всього російського. Цілеспрямована інформаційна експансія РФ, яка досягла апогею за президентства зрадника Януковича, досить ефективно руйнувала бачення українським суспільством

⁶⁷ Грицюк В., Лисенко О. Війна Російської Федерації проти України: воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри. *Український історичний журнал*. 2023. № 2 (569). С. 5–33. URL: <https://doi.org/10.15407/uhj2023.02.005>

свого минулого і майбутнього та національну ідентичність громадян. Попрацювали і адепти «руського міра» в Україні, в тому числі і в науковому середовищі. У 2012 р., який був проголошений у РФ як «Рік російської історії», Путін підписав указ про створення служби при своїй адміністрації для опіки «зміцненням духовних і моральних основ російського суспільства» та посилення патріотичного виховання. В Україні навпаки – за часів Януковича відбувався проросійський поворот від національної історії і патріотичного виховання.

З початком гібридної війни з Україною 2014 р. російська наукова інтерпретація давньоруської спадщини остаточно прогнала конкуренцію ура-патріотичної міфології, яка наповнила виступи Путіна, заповонила ЗМІ та освітні видання. Адже всі види звернення суспільства до власної історичної спадщини належать до контрольованої авторитарною державою ідеологічної сфери, а саме – до культури пам'яті і національної ідентифікації. Це ще раз засвідчує маніакальна мета збройної навали Росії 24 лютого 2022 р., сформульована шовіністом Путіним як «денацифікація України».

Насправді збройне вторгнення Росії в Україну під маскою Спеціальної військової операції (СВО) має на меті остаточне захоплення України, ліквідацію її державності, нищення національної ідентичності народу і його фізичної здатності до опору окупантам, замасковане тезою про «денацифікацію і демілітаризацію». Феноменальна за відвагою і самопожертвою відсіч українців агресору, який володіє на порядок більшими збройними силами і ресурсами, здивувала весь світ та істотно підірвала ілюзії росіян разом з їх «п'ятою колоною» в Україні про «єдиний народ» і його «победоносіє». Проте путінська дезінформація про тисячолітню спадщину Росії, включно з київськими князями Русі і Володимировим хрещенням, продовжує транслюватися російськими політиками, мас-медіа, науковцями та освітянами, в тому числі на окупованих територіях.

Найбільш повно потреба нового «возз'єднання» України з Росією викладена у статті «Про історичну єдність росіян та українців», викладеній від

імені Путіна 12 липня 2021 р. на сайті Кремля⁶⁸. Величезна стаття обсягом майже 5,5 тис. слів або понад 33 тис. знаків становить собою суцільну суміш історичних міфів та перекручень, та маніпуляцій про соціально-економічне становище та політику України, а також відвертої брехні про Крим і Донбас. На думку Путіна, українці у своїй масі є такими ж росіянами, які піддалися впливу Заходу та націоналістів, і прагнуть об'єднатися з Росією. Відповідно, українська держава мусить зникнути як штучна та антиросійська, а на її землях, насамперед, на Сході та Півдні, має відродитися Новоросія й запанувати «руській мір». Відтак, була проголошена ідея неспроможності незалежної України та першорядності, «великості» Росії.

Цілу низку російських історичних міфів Путін знову транслиував у посланні до росіян 22 лютого 2022 р. перед повномасштабним нападом Росії на Україну. Тут Путін повторив імперські та радянські писання російських ідеологів про єдиний давньоруський (російський) народ, від якого, через втручання Заходу, були штучно відірвані малоросійська (українська) та білоруська гілки, які прагнуть відновити культурну, духовну та територіальну єдність з російським народом. Тому, на думку, президента РФ і його ідейних вчителів, треба усунути історичну несправедливість і знову «возз'єднати» ці землі в єдиному російському лоні. Кремлівські ідеологи концептуалізують і подовжують історичний шлях Росії, щоб зміцнити духовні «скрепи» росіян, продемонструвати, що культурно-історичні цінності, що лежать в основі Російської цивілізації – це тисячолітні самобутні надбання народу.

Президент України у короткій репліці на такі маніпуляції зазначив, що теза Путіна про «братні народи» нагадує йому історію Каїна й Авеля, позаяк росіяни діють не по братськи⁶⁹.

Отже, в історичній політиці Путіна одне з чільних місць займає руська культурно-історична спадщина. «Історичні» послання російського диктатора

⁶⁸ Путин В. Об историческом единстве русских и украинцев (2021). 12 июля 2021 года. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>

⁶⁹ Пресконференція. Всеукраїнський форум «Україна 30. Гуманітарна політика». День 1. 13 липня 2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wMicTPTwF60>

повторюються і транслуються, бодай фрагментарно, у світових мас-медіа, що впливає на суспільну свідомість. Візьмемо до розгляду лише один фрагмент із промови очільника держави-агресора 2021 р., який буквально в трьох реченнях виклав наступні фальшиві тези: а) Україна становить «невід’ємну частину» російської історії, культури, духовного простору; б) мешканці південно-західних давньоруських земель (території України) завжди називали себе «русскими» та православними в) сучасна Україна, штучне утворення, яке виникло лише завдяки Леніну і більшовикам⁷⁰.

По перше, намагаючись принизити державотворчі процеси, що відбувались на українських землях, Путін «забув», що саме питомо українські **південно-західні терени** середньовічної держави, а не московські території становили Русь. Окрім інших, майже всі російські історики, як наприклад, академік Б. Рибakov, доводили, що Русь або Руська земля мала два географічних центри у вузькому значенні: 1) Київ та Поросся (ядро чи «Русь всередині Русі») – край, де існувала політична єдність полян щонайменше з IX ст.; 2) «вся Руська земля» XII ст.: Київ, Поросся, Чернігів, Переяславль, Сіверська земля, Курськ і, частина Волині, тобто лісостепова смуга від Росі до верхів’їв Сейму і Дінця. З літописів випливає, що ні Новгород, ні Рязань, ні Смоленськ, а тим більше ні населена угро-фінськими племенами (меря, мешера, голядь та ін.) Ростово-Суздальська земля з Москвою, не вважалися Руссю чи русинами. Територія сучасної європейської Росії у IX–XII ст. була глухою провінцією княжої України-Русі, відділеною величезним масивом хащів (брянські ліси). Тому не тільки у Києві, а й у «російській» пам’ятці «Задонщині» (поч. XV ст) – Московське князівство із прилеглими землями йменувалося **Заліссям**.

По-друге, в угодах з Візантією, починаючи з 860 р., саме київські князі та їхні війська називаються руссю. У 1253 р. князь Данило Галицький, який володів і Києвом, прийняв титул короля Русі. У литовсько-польському договорі 1352 р. саме Галицько-Волинська держава названа «Руською землею»,

⁷⁰ О ситуации на Украине: обращение президента России Владимира Путина. 21 февраля 2022 URL: <https://eodaily.com/ru/news/2022/02/21/o-situacii-na-ukraine-obrashchenie-prezidenta-rossii-vladimira-putina>

тоді як жодне джерело на цей час не поширює назву Русь на «країну Моксель». Пізніші європейські уявлення про Русь відбиті у «Трактаті про дві Сарматії» (1517) краківського каноніка Матвія. Під **Руссю** він розуміє терени сучасної України, від яких відрізняє Московію. Те ж саме підтверджують праці Г.Боплана та ін. знавців України-Русі. На мапі Н. Сансона (Париж, 1674), де Путін і суддя В. Зорькін не знайшли України, є заголовний картуш «**Україна - Земля козаків**» і назви її **руських** провінцій, а нинішня Росія йменується **Московією**. Такі ж назви фігурують на карті Й. Гоманна 1720 р. та ін. Термін «Росія», як грецький аналог назви «Русь», утвердив Петро I лише у 1721 р. на заміну назви «Московське царство». Отож нинішня Росія має таке ж відношення до Русі-України, як колишня Римська провінція, а нинішня Румунія до Італії. Так що має рацію Ліна Костенко, яка писала: «Украдене ім'я до злодія не звикне. Якби не ми, то як вас називать?».

По третє, що стосується самоназви українців, які, за твердженням Путіна називали себе «*русскімі*» і після Переяславської ради. Наяву характерна для усіх московських пропагандистів підміна понять. Насправді, з Київської доби і пізніше в Україні-Русі побутувала самоназва «**русини**», «**русь**». Населення ж нашої країни ніколи не називало себе прикметником «руській». Руською була монета, карбована у Львові у XIV-му ст., руськими були полки чи князі. Ще у договорі князя Олега з Візантією 911 р. частину київських послів йменували русами. Водночас подніпровське ядро Русі називалося **Україною** щонайменше з 1187 р. (Київський літопис). Щодо пізніших часів, то українці називали росіян московитами навіть до XIX ст. А росіяни називали тоді українців малоросами. Українці повернули собі друге ім'я, яке мали русини Наддніпрянщини у XVII ст., через небажання бути «малоросами» і більше відрізнитися від «великоросів», щоб запобігти асиміляції. Тому в добі національного відродження духовні лідери народу прищеплювали широкому загалу те ім'я, – «українці».

Нарешті, що стосуються заяви про те що Україна невідємна частина російської історії, культури, духовності. Україна-Русь існувала як переважно

слов'янське етнополітичне утворення щонайменше з IX ст., а російська державність з населена угро-фінськими, слов'янськими та тюркськими племенами, лише з середини XII ст. Так, навіть корифеї російської історіографії Соловйов та Ключевський стверджували, що російський етнос сформувався лише у другій половині XII ст., тобто з часу Владімірського князя Андрія Боголюбського, який у 1169 р. сплюндрував Київ. Відзначено визначальний вплив Золотої Орди на формування російської ментальності, державності та політичного устрою. Ще К. Маркс розцінював це, як «щеплення на монгольському корені».

Треба врахувати, що Великий князь Володимир хрестив киян і Україну-Русь 988 р., а Москва, як столиця майбутньої держави, виникла лише 1147 р. Відтак тільки в запалених мізках Путіна та його оточення уявляються російськими Володимир Великий, Анна, королева Франції та сама Русь, яка розпалася до появи народності і державності московитів.

Те ж саме стосується заяви Путіна про спільну культуру і духовність. Ще російський етнограф М. Трубецькой у дослідженні «К проблеме русского самопознания» довів, що головні складові народного строю росіян, а саме лапті, косоворотки, кокошники, сарафани невідомі романогерманцям і слов'янам. Фахівці відзначають неслов'янську п'ятитонову гаму народних російських пісень, відсутність у росіян веснянок, русального циклу, колядок, щедрівок тощо. Сама назва Москви означає «каламутну воду» мовою угро-фінського народу мокша.

Отже, заяви Путіна про історичну єдність українців і росіян – це цілковита брехня, застосована для «доточення» за рахунок України-Русі російської історичної тяглості до вигаданої «тисячолітньої держави». Д. Кірюхін і С. Щербак наголосили, що «після анексії Криму «путінізм» набув остаточного вигляду як система, так і ідеологія»⁷¹, у яких націоналістична концепція «Історичної Русі» оперлася на правовий вимір, а на цивілізаційну ідентичність.

⁷¹ Kiryukhin D., Shcherbak S. The People, Values, and the State: How Vladimir Putin's Views on Ideology Evolved. Romanian Political Science Review. 2022. Vol. XXII. No. 1. P. 27.

Добавимо лише, що міф цієї «ідентичності», вигаданий в Росії для виправдання власного експансіонізму, базується лише на єдиновір'ї хрещення. Але якщо брехню, за рекомендаціями Геббельса, повторювати тисячі разів, вона може стати «правдою», що найменше для «страни рабов, страни господ». Адже за соціологічними опитуваннями «Левада-Центру» станом на 2017 р. 36% росіян вважали, що їх держава існує спокон віків, а ще 38% – від Київської Русі і хрещення⁷².

Присвоєння руської історичної спадщини Російською Церкою, у комеморативній, науковій та освітній практиці РФ

Послідовним «напарником» президента Путіна у використанні історичних міфів у інформаційній війні з Україною є ще один давній висуванець радянських спецслужб – патріарх РПЦ Кірілл (Гундяєв) і його ставленики в Україні. Д. Донцов влучно характеризував російську віру як «шаманське православ'я», позаяк тамтешня Церква перейняла помпезну візантійську форму, пишний обряд, але не християнський дух і завжди була – в традиціях цезарепапізму – на імперській безбожній службі⁷³. За життя Донцова – російська Церква, характеризува ним як «слуги Антихриста», була філією КДБ, а тепер – ФСБ. Верховод ідеологів «русского міра» патріарх РПЦ Кірілл закумулював споконвічні претензії «країни Моксель» на «Святу Русь» – Україну, благословив московську агресію. Після російського вторгнення на Донбас він лицемірно заявив: «У південних межах історичної Русі розгорілася нині міжусобна битва»⁷⁴. Вже у той час парафії УПЦ в Криму відверто називали себе російською церквою. А на підконтрольних Україні територіях священники УПЦ

⁷² Міщук І. «За Русь борюсь». Як Росія намагається відібрати в України історію Київської Русі. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33570/2023-11-26-za-rus-boryus-yak-rosiya-namagaietsya-vidibraty-v-ukrainy-istoriyu-kyivskoi-rusi/>

⁷³ Донцов Д. Дух Росії. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/GeistRusslands/AntichristForces.html>

⁷⁴ Обращение Святейшего Патриарха Кирилла к Полноте Русской православной церкви. 17 июня 2014 г. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3675015.html>

продовжували молитися за Кірілла та «єдиную Русь» навіть після збройного вторгнення Росії 2022 р., благословенного тим же Кіріллом.

У нещодавньому наказі XXV Всесвітнього російського народного собору «Сьогодення та майбутнє російського світу» від 27 березня 2024 р Російська православна церква пішла ще далі: закликала росіян єднатися, щоб підкорити всю Україну та дати відсіч Заходу. У самій назві цього документу закріплена експансія «російського світу», який міжнародні терористи з РФ вкупі із своєю Церквою збираються і надалі «захищати» всупереч міжнародно визнаним кордонам. Так звану СВО московський клір брехливо поймає «національно-визвольною боротьбою», тим самим відвівши РФ місце колонії. Водночас не обійшлося без претензій на світову велич, імперіалізм і месіанізм: «З духовно-моральної точки зору спеціальна військова операція є Священною війною, в якій Росія і її народ, захищаючи єдиний духовний простір Святої Русі, виконують місію «стримувача», що захищає світ від натиску глобалізму і перемоги Заходу, що впав у сатанізм»⁷⁵.

Щодо московських зазіхань на «Святу Русь», яку князь Володимир започаткував саме на українських землях, вдало відповів 28 липня 2021 р. у відеозверненні до українців з нагоди «Дня Хрещення Київської Русі-України», президент України: «Великий київський князь Володимир охрестив Київську Русь-Україну. Це не частина нашої історії, це і є наша історія»⁷⁶. Відповідно, як наголосив очільник держави, Київська Русь-Україна, з її культурно-історичною спадщиною є матір'ю, насамперед, сучасної України: «24 області України і півострів Крим – її рідні діти, і вони по праву її спадкоємці. А двоюрідним племінникам і дуже далеким родичам не потрібно зазіхати на її спадщину і намагатися довести свою причетність до історії тисячі років і тисячі подій,

⁷⁵ Злива З. РПЦ закликала вірян на «священну війну» з Україною. URL: <https://detector.media/infospace/article/224768/2024-03-28-rpts-zaklykala-viryany-na-svyashchennu-viynu-z-ukrainoyu/>

⁷⁶ «Україна. Київська Русь. 1033»: звернення Президента Володимира Зеленського з нагоди Дня Хрещення Київської Русі – України. 28 липня 2021 року: URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-kiyivska-rus-1033-zvernennya-prezidenta-volodimira-69757>

перебуваючи від місць, де вона сталася, за тисячі кілометрів»⁷⁷. До цього варто лише додати, що 988 року, коли Київ і Україна-Русь хрестилися, ні Москви ні московитів ще і в помині не було.

Окрему сторінку історії претензій московської Церкви на духовну спадщину Україну-Русі становить діяльність Української Православної Церкви (Московського патріархату). Ця московська філія в Україні вважає себе прямою спадкоємицею Київської митрополії X століття. Проте 20 грудня 2018 р. Верховна Рада ухвалила закон «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», за яким УПЦ зобов'язано змінити назву як такої, чий керівний центр знаходиться у державі, що здійснила військову агресію проти України. Позаяк її очільники УПЦ проігнорували закон, 27 грудня 2022 р. Конституційний Суд визнав його відповідність Конституції. Це не завадило церковному кліру, починаючи з архімандрита Киво-Печерської лаври Павла і деяких митрополитів і надалі проповідувати ідеї «руського міра і єдності «Святої Русі», заперечувати російську війну в Україні, а подекуди і сприяти окупантам. За матеріалами СБУ розпочато понад 70 кримінальних проваджень щодо представників УПЦ МП, з яких 14 – митрополити цієї церкви за фактами держзради, колабораціонізму та пособництва країні-агресору, публічної агітації проти України та розпалювання релігійної ненависті. Викрито лише невелику частину фактично московського кліру в Україні, який продовжує вести служби по-суті російською мовою, а нерідко – і в російському дусі.

Ставлення російських спецслужб Путін добре розуміє значення «колиски» і витоків сучасної Росії, тому вже на початку свого президентства заповзівся «застовпити» цей фундамент «тисячолітньої держави», прив'язати його до Русі. Пошук російської першостолиці спершу у резиденції князя Рюрика Старій Ладозі, яку він відвідав 2003 р. Наступник Путіна в кріслі президента Росії – Медведєв спробував розвинути ідею витоків Росії без Києва указом 2011 р. «Про святкування 1150-річчя зародження російської державності». Мова в документі знову йшла про закликання у 862 р. новгородцями князя Рюрика

⁷⁷ «Україна. Київська Русь. 1033»...

«прийти і управляти». Продовжуючи цей курс, Путін відвідав Новгород під час святкування 1160-річниці державності та виголосив там чергову «історичну» промову, «призначивши» це місто «колискою» та «витоком» Росії.

Проте, як зауважив О. Ситник: «Північно-східні землі України-Руси, котрі стали базою й свого роду полігоном формування Московії та Росії, були історично опозиційні до Києва та Новгорода»⁷⁸. Та й сам факт запрошення словенами скандинавів-варягів володіти ними засвідчує політичну безпорадність і неспроможність майбутніх «росіян», тому не дуже надихнув честолюбного Путіна. Розчарувавшись у столичному значенні дрібного варязько-слов'янського поселення Ладога, він схилився до мрій стати новим Володимиром Великим, який прославив свій хрест і меч у Херсонесі і Києві. Так, у Кримській промові 18 березня «визволитель», хоч і просторікував про витoki духовної єдності трьох народів, але «застопив» півострів, Севастополь і Херсонес як одвічно російські.. Відповідно, у посланні Федеральним Зборам 4 грудня 2014 р. вже не згадуючи «братні народи», міжнародний злочинець заявив одноосібні претензії на Крим: «В Криму живуть наші люди, і сама територія стратегічно важлива, бо саме тут знаходиться духовний витік формування багатолітної, але монолітної російської нації та централізованої Російської держави»⁷⁹.

Із Кримом пов'язаний особливий цинізм Кремлівської влади. Адже обидві гібридні окупації Криму наприкінці XVIII й на початку XXI ст., у відповідності до тієї ж ідеологеми «возз'єднання» земель у єдиному російському лоні», не лише грубо порушували існуючі міжнародні норми, але й принижували культурно-історичні цінності сусідніх народів – зокрема й українського. Більше того, підписання Кючук-Кайнарджійського мирного договору 1774 р. відкрило шлях до анексії Кримського ханства й нелегітимного поглинання Російською державою Кримських, Таманських і Кубанських земель вже з 1783 р.⁸⁰ І якщо

⁷⁸ Ситник О. Історичні витoki російсько-української війни 2014–2017 років. *Східноєвропейський історичний вісник*. Вип. 2. 2017. С.74.

⁷⁹ «Послание Президента РФ Федеральному Собранию». 4 декабря 2014 года. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_171774/

⁸⁰ Сізарев К. К. Гібридна окупація Кримського ханства Російською імперією в другій половині XVIII – на початку XIX століття. *«Humanitarian paradigm»*. Мелітополь, 2020. №

тоді російські владоможці намагалися мотивувати свою агресію нібито захистом кримських християн від утисків з боку кримських татар, то путінська мотивація 2014 р. вже орієнтувалася на захисті «русскоязычных от преследований киевской власти». При цьому нахабно ігнорується історична спадщина і громадянські права кримсько-татарського народу, який двічі зазнав російських депортацій і дотепер зазнає геноциду.

У своїх посланнях Путін представив публіці досить широкий перелік діячів, «призначених» ним до пантеону російських героїв: від Рюрика і Володимира Мономаха «перекинув місток» до Олександра Невського й – через царів і полководців – аж до українця С. Корольова й Ю. Гагаріна. Така імперська еклектична суміш ще раз демонструє відчайдушні спроби «руських» віднайти свою національно-державну ідентичність, в тому числі і за рахунок України.

Потуги присвоїти києворуську спадщину для монтажу у конструкцію російських скреп» яскраво демонструє ажіотаж навколо встановлення пам'ятника Володимиру Великому у Москві – місті, яке виникло більш ніж п'ятітори сотні літ після хрещення Русі. Щодо цього проекту, очільник руху «Народний собор» В. Хомяков заявив, що князь Володимир є символом єдності та великого майбутнього Росії, а окремі «незалежні» країни прагнуть розділити єдність історії Русі. У свою чергу, один з керівників Російського військового історичного товариства Ю. Нікіфоров запропонував провести всеросійський урок про князя Володимира, щоб у першого вересня, «щоб ще раз пояснити громадянам, що Росія, російська державність почалась не 20 років тому, а має тисячолітню історію й належить до найдревніших цивілізацій планети»⁸¹. Зрештою у листопаді 2016 р. на Боровицькій площі Москви зависочів 17-метровий пам'ятник київському князю Володимиру. У церемонії взяли участь і Путін і патріарх РПЦ Кірілл, який ще раз нагадав про руські духовні «скрепи». В. Путін розповів, що Володимир Великий був «предком» і «духовним засновником російської держави», але звичайно не повідомив, що ця держава –

1 (3). С. 30–40. 35–36.

⁸¹ Пам'ятник Володимиру в Москві: боротьба за спадщину Русі? URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/12/141226_volodymyr_monument_moscow_vc

чи Володимиро-Суздальська чи Московська – виникла вже далеко після смерті великого київського князя. Ще раніше був встановлений скромніший пам'ятник князю Володимиру у Херсонесі, який хоч і не входив до складу Русі, також був оголошений Путіним джерелом російської духовності, яке довелося захопити у 2014 р. Російському самодержцю все одно, що нікому достеменно не відомо, де насправді хрестився Володимир Святий, позаяк згадка про його хрещення у Херсонесі зустрічається лише в пізніших літописах. Понад те, християнство на землях, які входять до сучасної Росії, поширилося не з Херсонеса, а з Києва. Але імперцю і диктатору дуже кортить «доточити» кілька століть і українські землі до своєї конструкції «тисячолітньої держави».

Російські наративи про «давньоруську народність» як «колиску «трьох братніх народів» та українців як єдиний народ з росіянами, покликані легітимізувати експансію в Україні, заповнили не тільки московитські церкви, мас-медіа, освітню систему, а й наукове середовище. Не випадково директор Інституту загальної історії РАН РФ О. Чубар'ян похвалив академіка П. Толочка «за консенсусну точку зору, яка всіх влаштувала» на «круглому столі» у Києві у 2011 р., присвяченому 1150-річчю Русі. Така точка зору відображена у спільному комюніке: «три східнослов'янські народи: білоруський, російський та український вийшли з єдиної давньоруської народності, і для всіх їх Давньоруська держава була спільною історичною основою»⁸².

Більшість російських фахівців з історії Русі продовжують тлумачити києворуський період як російську або, в кращому разі, спільну східнослов'янську спадщину з єдиною народністю, мовою, релігією тощо. Так, претендує на академічність і водночас інформаційну зброю монографія «Історія України» під керівництвом члена Громадської палати РФ, професора М. Григор'єва⁸³. До авторського колективу якої входять як науковці, так і

⁸² «Норманская теория» в законе Российские и украинские историки решили, кто будет отмечать юбилей Древнерусского государства. *Российская газета*. (Москва). Федеральный выпуск 02 ноября 2011 г. № 5622 (246).

⁸³ Григорьев М. С. и др. *История Украины: монография*. Москва: Международные отношения, 2022. 648 с. С. 8.

зрадники України: «міністр закордонних справ ЛНР» В. Дейнего, «президент Фонду розвитку нових медіа» О. Малькевич. Загальний напрям монографії демонструє «Вступне слово» академіка РАН РФ О. Тішкова з посиланням на сентенції В. Путіна про недопущення існування України як анти-Росії і похвалою авторам за «...розгляд історії України в її нерозривному і тісному зв'язку з історією Росії, як частину російської історії»⁸⁴. У свою чергу директор Інституту російської історії РАН Ю. Петров «благословив» монографію як етапну та добросовісну основу для наступних досліджень⁸⁵.

«Добросовісність» і кваліфікація авторів опусу впливає вже із концептуального заперечення будь-якої державності України до 1991 р., що засвідчує назва 2-го розділу: «Додержавний період історії територій, що тимчасово входили до складу України у 1991–2014 роках». Що стосується руської спадщини, то автори стверджують: «Завдяки хрещенню Русі було остаточно усунуто племінні відмінності і виникла єдина давньоруська народність. Паралельно склалася спільна давньоруська мова, а всі племінні варіанти на всій території держави, а не тільки на південних землях, перетворилися на діалекти цієї мови»⁸⁶. Таким чином, наводиться недолуга аргументація про створення єдиної народності завдяки хрещенню і спільній «давньоруській» мові. На підкріплення свого твердження наводиться витяг із статті М. Костомарова «Дві руських народності»: «...З прийняттям християнства народилася на Русі одна спільна мова – книжкова, і це був новий сильний зв'язок російських народів ... Мова забезпечила нам єдність...»⁸⁷. Отже «добросовісні» історики, «не помітили», що М. Костомаров доводив протилежне: 1) існування «**двох руських народностей**», а не однієї «русской»: 2) спільність **книжної** (церковнослов'янської) мови, а не розмовної народної; 3) сильний зв'язок, і духовну (церковну, але не етнокультурну) єдність руських **народів** на основі цієї

⁸⁴ Тишков В. А. Вступительное слово. Григорьев М. С. и др. *История Украины: монография*. Москва: Международные отношения, 2022. 648 с. С. 8.

⁸⁵ Григорьев М. С. и др. *История Украины...* С. 11.

⁸⁶ Григорьев М. С. и др. ...С. 55.

⁸⁷ Цит за: Григорьев М. С. и др. ...С. 55.

книжної мови (виділено нами. – *Авт.*). Відзначаючи важливість походження, книжної мови і віри, які формували майбутніх росіян, М. Костомаров наголосив на вирішальному значенні етнічної території, етнокультурних рис і традицій, спільних для українців-русинів і відмінних від їх північно-східних сусідів, пізніших росіян: «Киянин, Волиняк, Червонорусин були Руські через місцевість, через особливі риси свого природного, громадського і родинного побуту, через свої звичаї й обичаї. Кожен із них був Руський через те, через що кожен східний Слов'янин був не Руський, а Тверитянин, Суздалець, Московець»⁸⁸.

Частина російських істориків, як-от В. Петрухін і Д. Раєвський, зберігає академічний рівень викладу і аргументує свою думку з опорою на попередників та «Повість минулих літ», зокрема на «загальноруську самосвідомість Нестора», яка зросла від ототожнення етноніма «русь» з полянами до сформованого в XI ст. «етнодержавного значення імені Русь». Відтак, історики переконані: «У XI ст. у межах єдиної давньоруської держави – Русі завершилося формування ранньосередньовічної етнічної спільності – русі, руського народу, руських людей, руських – у середньовічних джерелах, давньоруської народності – у традиційних термінах сучасної історіографії»⁸⁹.

А. Дворніченко відзначив телеологічний характер подібних писань, де багатьох його колег «хапають руки із минулого» і констатував: «Російська історична наука і історична пам'ять, що стала останнім часом об'єктом дослідження, розглядають Київську Русь як безперечну приналежність сучасної Росії. Вибудовується така ретроспекція: РФ є правонаступником СРСР. Та, у свою чергу, безпосередньо пов'язаний з Російською Імперією і т. д.»⁹⁰. Історик відкинув також і концепцію української спадкоємності від Русі, вважаючи її «уявним іншим» утворенням, конгломератом. Дещо подібні міркування щодо

⁸⁸ Костомаров М. Дві руські народности / пер. О.Кониський з переднім словом Дм. Дорошенка. Київ: Ляйпціг: Українська наклядья, [Б.р.]. С. 22–23.

⁸⁹ Петрухін В. Я., Раевский Д. С. Очерки истории народов России в древности и раннем Средневековье Москва: Издательство Юрайт, 2018: URL: https://web.archive.org/web/20180612141959/http://admwr.ru/books/V-YA--Petrukhin--D-S--Raevskiy_Ocherki-istorii-narodov-Rossii-v-drevnosti-i-rannem-Srednevekove/6118

⁹⁰ Дворніченко А. Ю. «Воображаемая другая»... С. 78.

відсутності давньоруської народності, але водночас заперечення тези про формування українського етносу ще в до руський період висловила Н. Багновська. На її думку, аргументи на користь існування українського етносу з IV ст н.е. (від антів і склавин) та його домінування у Давньоруській державі не переконливі. Проте й населення Русі було не єдиним етносом, а «загальною основою», з якої в ході історичного розвитку сформувалися росіяни, українці та білоруси⁹¹.

У іншому творі російських істориків та філологів з претензію на науковість наведено витяги з низки словників, енциклопедій, літописів, щоб продемонструвати тяглість Росії від Русі, довести походження назви «Україна» від слова «окраїна», формування української мови з російської шляхом ополячення та приписати росіянам майже всю українську історію. З іншого боку, автори намагаються знайти альтернативний початок «тисячолітньої» Росії: «В історіографії термін Русь поширюється на всю територію Давньоруської держави з моменту її заснування у 862 році»⁹².

У цьому твердженні кілька вигадок: по-перше, термін Русь спершу поширювався **не на всю державу**, а на праукраїнські землі полян, згодом Київського, Переяславського, Чернігівського князівств. По-друге, у світовій історіографії виникнення Руської держави пов'язується з приєднанням князем Олегом Новгорода до Києва («матері містам руським») у 882 р. або з вокняжінням в Києві Аскольда у 860 р., але ніяк не із укріпленням князя Рюрика у 862 р. у варязькому поселенні Алдейгюборг (Ладога). Адже і з візантійських джерел і з «Повісті временних літ» достеменно відомо про похід київських князів Аскольда та Діра на Константинополь 866 р. (нині встановлено, що 18 червня 860 р.). Похід був здійснений з Києва – підтвердженої знахідками археології, нумізматики, письмовими джерелами столиці Русі. Недарма Путін і

⁹¹ Багновская Н. М. Проблема этнической структуры Древнерусского государства. *Вестник Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова*. 2012. № 2. С.7.

⁹² Головань С., Карамян М., Кругляшова Галина С. и др. Украина VS. Украинский язык. Україна VS. Українська мова. Этноним. Демоним. Топоним. *La filologica por la causa*. 2014. С. 18.: URL: https://www.academia.edu/6440538/%D0%A0%D0%A3%D0%A1%D0%AC_VS

його ідеологи відкинули ладозький міф, намагаючись відшукати витoki російської державності чи то в Новгороді, що виник не раніше 940-х рр., чи то в Києві. Втім, науковий рівень С. Голованя, М. Карамян, Г. Кругляшової та ін. авторів опусу «Україна VS. Українська мова» засвідчує їх наступний пасаж в дусі путінської пропаганди: «Немає жодної окремої «української історії», «українського народу», «української мови», все це вигадки ворогів Русі, Ватикану, Польщі, Австро-Угорщини, німецьких окупаційних влади у роки Першої та Другої світової воєн, нинішніх прозахідних еліт, з метою роздробити Єдиний російський народ, послабити його»⁹³.

Відтак, більшість російських дослідників Русі далекі від об'єктивності: їх «хапають руки минулого», тому що їх «ноги» ростуть із пропагандистського міфу «тисячолітньої Росії». Їх погляди зводяться до того, що Україна – невід'ємна частина російської історії, культури, духовності, починаючи з давньої Русі. Інорується той факт, навіть корифеї російської історіографії В. Соловйов та В. Ключевський визнали, що «великорос вперше виступив на історичну арену» лише у другій половині XII століття, тобто з часу «першого великороса» – владимірського князя Андрія Боголюбського, який у 1169 р. сплюндрував Київ. При цьому великороси ніяк не вписувалися у «давньоруську народність» чи єдність з українцями-русами. «На північному сході Руси в результаті підкорення фінських племен тоді формувалася **нова етнічна група** (Виділено нами. – Авт.), яку у XIX ст. іменували великоросами»⁹⁴. Заслуговує на увагу і думка дослідників про визначальний вплив Золотої Орди на формування російської державності. Відомий український історик В. Ричка, якого дехто відносить до прибічників міфу про давньоруську народність, менше з тим, наголосив на спадкоємності України від Русі, а Росію охарактеризував як «щеплення на монгольському корені»⁹⁵.

⁹³ Головань С., Карамян М., Кругляшова Галина С. и др. Украина VS... С. 18.

⁹⁴ Ключевский В. О. Сочинения, т. 1. Москва, 1956. С. 292–315.

⁹⁵ Ричка В. Володимир Мономах. Харків: Фоліо, 2019. 120 с.

Так само не складається у російських істориків і політиків з оголошенням, що серед східних слов'ян «найстарішою» державністю є російська з її прив'язкою до покликання Рюрика в Ладоги 862 р.

Адже перша письмова згадка про Руську землю (у «Повісті минулих літ») припадає на 852 р., «коли почав царювати Михайло» при якому приходила Русь на Царгород. Відтак, можливо варто вести початок давньоруської держави від 852 р., а не від 882 р. і аж ніяк від династичної прив'язки 862 р.? Бо ж, по-перше, коли країна (земля) отримує назву (Руська), це свідчення наявності певного державного організму. По-друге, якщо Русь, осередком якої була Київщина, здійснила комбінований військовий похід на Константинополь, то це також доказ існування відповідних політичних і армійських структур. По-третє, в «Повісті минулих літ» саме з 852 р. започатковується руська хронологія й щорічна фіксація подій – ознака використання державними структурами писемної комунікації⁹⁶. Врешті-решт, князь Аскольд ходив на Візантію 860 р., на два роки раніше, ніж до «Росії» прибула «офіційна делегація» Рюрика зі Скандинавії чи Ютландії і погодилася поряdkувати місцевими «росіянами» чи то в Ладозі, чи в Новгороді.

Окремий сегмент російської історичної політики охоплює систему історичної освіти і представлений в дидактичній літературі з історії. Дослідники, що аналізували маніпуляції у російських підручниках та посібниках з історії фактами і явищами, пов'язаними з Україною, спостерегли постійну корекцію владою настанов авторам такої літератури у бік імперських і антиукраїнських акцентів⁹⁷. Така корекція набула прямих вказівок Путіна з напередодні російської гібридної війни 2014 р., коли було укладено «Єдиний історико-культурний стандарт» викладання шкільного курсу «Історія Росії». Як наголошували В. Гудзь, Л. Полякова і А. Крилова: «У Стандарті явно простежується великодержавна концепція «єдиноросів» та телеологічне

⁹⁶ Байцар А. Від 852 року потрібно вести початок УКРАЇНСЬКОЇ (давньоруської) ДЕРЖАВИ. URL: <https://baitsar.blogspot.com/2021/08/852.html>

⁹⁷ Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. Київ: Ін-тут історії України, 2013. 128 с.

ототожнення сучасної РФ з Руссю і СРСР – міф «тисячолітньої Росії». З тих пір у російській шкільній літературі минуле українського народу подається як частина інших держав та їхніх історій, а держава Україна як штучне утворення 1991 р.»⁹⁸. Відтоді замість раніше вживаний термін «Київська Русь», автори підручників замінили на «Давня Русь», а про Київ воліли не згадувати. Водночас прискорилося уніфікація російського історичного наративу і «зачистка» наукового середовища від істориків-інакодумців. Особисто Путін постійно спрямовував істориків до вироблення канону історичної освіти в школі та створення «єдиного підручника історії», з метою виховання в молоді «поваги до власного героїчного минулого» та наголосом на те, що Росія створювалася єднанням різних народів. Вказівка «вождя» була виконана вже 2014 року, коли контрольоване Кремлем Російське історичне товариство уклало «Єдиний історико-культурний стандарт», на основі якого донині здійснюється викладання шкільного курсу «Історія Росії».

С. Батуріна проаналізувала результати десятки видань з історії для російських шкіл за і виявила, що у 80% з них йдеться і про Україну^{99, 100}. При описанні у цих підручниках ранньої історії слов'ян, Київської Русі та держав, що постали після її розпаду Україна як суб'єкт історичного процесу відсутня. Навіть коли мова йде про історію Галицько-Волинського князівства ніде немає згадок про розміщення його на теренах сучасної України

Дослідження реалізації ідеологічних настанов російської влади щодо руської минувшини на прикладах підручників для 6 класу виявило, що дітей РФ змалку привчають до уявлення про Україну як давню російську територію. Для цього останнім часом замість терміну «Київська Русь» вживається назви

⁹⁸ Гудзь В., Полякова Л., Крилова А. Шкільні підручники з історії в путінській Росії як засіб інформаційної війни з Україною. Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія. Випуск 14/56 (2023). С. 177.

⁹⁹ Батуріна С. Образи української історії в дидактичній літературі країн-сусідів. Академічні й доакадемічні образи української історіографії: Колективна монографія / Відп. ред. та керів. авт. кол. О. А. Удод. Київ: Ін-т історії України, 2012. 720 с.

¹⁰⁰ Батуріна С. Українська історія в сучасних російських підручниках з історії (2009–2015 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*. 2016. Вип. 26. С. 468.

«Південна Русь» або «Південно-Західна Русь»¹⁰¹. Відповідно до населення Русі замість етнонімів «русь», «руси», які містяться в першоджерелах як самоназва українців, вживається присвоєний московитами у XVIII ст. і аналогічний їх сучасній самоназві прикметник «руськіє». Практику присвоєння початкових періодів історії України з тлумаченням етнічного складу давньоруської держави як «русского», а не руського демонструє і рекомендований «зверху» підручник для шестикласників за редакцією А. Торкунова¹⁰².

Курс на десуб'єктивізацію України в минулому набув магістрального напрямку у російській історичній політиці і шкільній літературі РФ після Революції Гідності і став директивним у 2020-х рр. За півроку до нападу на Україну Путін призначив свого помічника, куратора Російського військово-історичного товариства В. Мединського головою Міжвідомчої комісії з історичної просвіти – «з метою забезпечення планомірного та наступального підходу у відстоюванні національних інтересів РФ, пов'язаних зі збереженням історичної пам'яті й розвитком просвітницької діяльності у сфері історії»¹⁰³. Саме цей діяч, який у 2020 р. на форумі «Історія для майбутнього: новий погляд» заявив, що «кожен росіянин аби стати «добропорядним громадянином», має бути «бодай трохи» істориком»¹⁰⁴, взявся за просування «скреп» у історичну дидактику. Вираженням такої інструменталізації та ідеологізації історичної науки стали російські шкільні підручники 2020-х років. Так, укладачі підручника для 6-го класу нахабним чином перенесли історію кочових спільнот на території Північного Причорномор'я та Приазов'я першого тисячоліття до н.е., а також історію грецьких міст-держав у Криму до російської минувшини¹⁰⁵.

¹⁰¹ Охредько О. Київ – «южная Русь», а Нестор – «русский летописец»: чому вчать підручники для шестикласників у РФ. *Дзеркало тижня*. 2016. 18 березня.

¹⁰² История России. 6 класс. Учебник для общеобразовательных организаций. В 2 ч. Ч. 1. / Арсентьев Н.М., Данилов А.А., Стефанович П.С., Токарева А.Я.; под общей ред. Торкунова А. В. Москва, 2016. С. 19.

¹⁰³ Зеленін В. В. По той бік правди: нейролінгвістичне програмування... С. 37.

¹⁰⁴ Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда... С. 52

¹⁰⁵ Черникова Т. В., Чиликин К. П. История России с древнейших времен до начала XVI века. 6 класс:ученик / под общей ред. Мединского В. Р. Москва, 2021. С. 14–19.

Безперечно, це зроблено під впливом безапеляційних заяв Путіна про сакральний Крим і Новоросію та під наглядом В. Мединського.

Згідно з останньою шкільною програмою, у підручниках подається як спадщина Росії не тільки історія всіх руських князівств IX–XIV ст., включно з Галицько-Волинським, а й білоруських та українських земель у складі Великого Князівства Литовського. Для усіх східних слов'ян аж до XVI ст. в підручниках РФ застосовано російськоцентричну етнічну термінологію: попри наявну вже в середні віки етнічну диференціацію, їх усіх називають «русскими», «русскими людьми». При цьому ігнорується той факт, що саме українців і білорусів у цей час називали русинами, руськими людьми, тоді як нинішніх росіян – московитами. «Відтак етнічна і політична суб'єктність України «зникає»¹⁰⁶, – зауважили дослідники цього питання. Відтак, шкільне історіописання путінської Росії відповідає загальній тенденції російських наративів з історії, викладених з позицій імперіалізму та месіанізму, на яких стоять їх політичні замовники.

Виконуючи вказівки «зверху», керівництво видавництва «Просвещение» – провідного видавця навчальної літератури РФ – розпорядилося звести до мінімуму згадки про Україну та Київ у шкільних підручниках та посібниках. У квітні 2022 про це повідомили редактори видавництва: «перед нами стоїть завдання – зробити так, нібито України просто немає»¹⁰⁷. Результати такого шахрайства в царині історичної освіти не забарилися. Наприклад, у згаданому вище підручнику з історії Росії для шостих класів 2016 р. розповідається, що князь Олег приєднав Новгород до стольного Києва і утворив Давньоруську державу. Натомість цу виданні 2022 р. навіть фраза «Володимир хрестив Київ» змінюється на «хрестив столицю». У підручнику 2023 р. перенесено і дату утворення держави, і її столицю, і «авторство» державотворця. Київ, як мати міст руських», зовсім випав з путінської шкільної міфології, а створення держави

¹⁰⁶ Яремчук В., Смирнов А. Аналітичний огляд «Історія України в російських шкільних підручниках з історії». Київ: Алменда, 2023. С. 28.

¹⁰⁷ Нестерова Е. «Перед нами задача – сделать так, будто Украины просто нет». Из учебников издательства «Просвещение» убирают упоминания Киева и Украины. URL: <https://zona.media/article/2022/04/23/enlightenment>

приписано Рюрику: «З його покликанням 862 р. у Новгород пов'язують утворення держави Русь»¹⁰⁸.

Загалом з початком війни проти України історія Русі у підручниках РФ з історії остаточно вписана в концепцію «тисячолітньої держави», у якій немає місця українському народу із його столичним Києвом. Таким чином рашисти формують світогляд своєї молоді – майбутніх солдат і пропагандистів, які завтра стануть фізично і морально вбивати українців.

Висновки і пропозиції

Таким чином, хоча гібридна війна Росії проти України ведеться здавна, за роки президентства Путіна вона набрала максимальної інтенсивності і переросла в повномасштабну війну на фізичне і моральне знищення українського народу. Одним із векторів цієї тотальної війни є інформаційна війна, зокрема війна пам'ятей, яка ведеться засобами пропаганди історичних міфів, направлених на позбавлення українців власної історії та національної пам'яті. Для Росії як авторитарної ідеократичної держави, характерно що ідеологічні засади історичної політики і війни пам'ятей формує особисто президент, який, подібно до Сталіна, позиціонує себе «спецом» з багатьох наук, насамперед із історії. Укази та промови Путіна наповнені історико-патріотичною риторикою про «Святу Русь», «тисячолітню Росію» «руській мір» і лежать у річищі імперської традиції Росії, визначені формулою «православ'є, самодержав'є, народність» і служать зміцненню рашистського режиму. Водночас ідеологічні міфи режиму, в тому числі щодо Росії як спадкоємиці Русі, українців як гілки «єдиного народу» та «штучної» України базуються на засадах панрусизму, месіанства, євразійства, українофобії та служать легітимізації територіальних завоювань. Директивні послання Путіна підхоплюються придворними істориками типу В. Мединського, стають вказівними для укладачів шкільних програм і підручників, активно транслиуються у російських та зарубіжних ЗМІ, інтенсивно реалізуються в

¹⁰⁸ З російських підручників прибрали згадки Києва у розділах про Київську Русь. 23.04.2022: URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3465608-u-rosii-zi-skilnih-pidrucnikiv-pribiraut-zgadki-pro-kiiv-ta-ukrainu-zmi.html>

комеморативній практиці в тому числі на ТОТ. Однією із знакових складових російської історичної політики та інформаційної війни, яка абсолютно домінує в афірмативних і дидактичних наративах та переважає в академічному середовищі, є присвоєння руської минувшини, історії і культури України.

Пропаганда історичних міфів щодо тотожності давньоруської і російської історії ведеться «бійцями ідеологічного фронту» – російськими політичними акторами, журналістами, авторами академічної та дидактичної літератури з історії, а інспірується і направляється передусім Путіним. Це засвідчують і політичні виступи, і вказівки укладачам підручників, і комеморативна практика схибленого на лаврах Володимира Великого, Петра I та Сталіна «збирача земель». При цьому, для кремлівських владоможців, ще з часів укладення Кючук-Кайнарджійського договору, анексії Кримського ханства й нелегітимного поглинання Кримських, Таманських і Кубанських земель в 1783 р., традиційною була практика нехтування усіх правових і моральних норм й тотального перекручення історичних фактів та дезінформація світового співтовариства. Якщо тоді мотивацією російської влади був захист кримських християн від утисків з боку кримських татар, то путінська мотивація 2014 р. вже орієнтувалася на захисті «русскоязычных от преследований киевской власти».

Україна також здійснила рішучі заходи на посилення інформаційної безпеки та корекцію історичної політики, в тому числі в галузі освіти та комеморативній практиці. Проте якщо висновки щодо фізичного простору цієї війни в основному зроблені і досить успішно втілюються на полі бою, то інформаційне та віртуальне протистояння з агресором ще далеко не вигране. Тому насамперед має бути скоригована концепція інформаційної безпеки, яка визначатиме стратегічні цілі та шляхи їх досягнення. Адже переможцем у інформаційній війні можна стати не стільки завдяки захисній рефлексії на рашистські інформайційно-психологічні, скільки наступальним чином, зокрема здатністю змодельовати поведінку супротивника в різних ситуаціях і визначити власний алгоритм дії на випередження. Серед практичних заходів варто, вслід за заборонаю російських і проросійських ЗМІ в Україні та ворожого книго друку,

посилити оперативну контрпропаганду, зокрема, на окупованих територіях, а також збільшити позиціонування України в міжнародному інформаційному полі. Водночас, уникаючи монополії на інформацію, важливо прозоро і різнобічно висвітлювати роботу державних інституцій, що дозволить нейтралізувати російську пропаганду та підвищить медіаграмотність українського населення

Вважаємо також доцільним створення під егідою НАН України постійної експертної групи з питань аналізу гуманітарної політики, яка могла б моніторити відповідність її реалізації програмним цілям, зокрема, в освітній галузі та інформаційному просторі держави та сприяти вдосконаленню історичної політики з урахуванням реалій Вітчизняної війни з Росією. Зокрема, існує потреба запровадження незалежної наукової експертизи підручників. Давно пора імплементувати Концепцію історичної освіти, починаючи з повернення пропедевтичного курсу історії України для учнів 5 класу. Маємо переконання, що як відкриття військових кафедр у вищих навчальних закладах сприятиме збройному подоланню загарбників, так і розширення курсів історії України у вишах зміцнить ідеологічний фронт протистояння з Росією. Щоб подолати розрив між академічною історичною наукою і масовою суспільною свідомістю потрібно, нарешті, прийняти та імплементувати державну програму популяризації історичної науки. Щоб зруйнувати ще живучі в Україні російські імперські стереотипи, треба постійно нагадувати пораду М. Грушевського: росіяни мають сформулювати новий концепт історії свого народу, позаяк українці та білоруси ще з Руської доби є окремими народами й до будівництва російської держави діла не мають. Можливо варто сучасній Україні назватися за формулою нашого видатного історика Україна-Русь, щоб і московські викрадачі руської назви та історичної спадщини і всі народи світу постійно пам'ятали чиї ми нащадки.

Прийде час перемоги і покарання розпалювачів війни, рашистських убивць як на полі бою, так і на полі інформаційної війни, а тим часом ми всім українським загалом маємо виконувати свій священний обов'язок захисту Вітчизни кожен на своїй ділянці всенародного фронту, в тому числі історичній.

Анотація. Проаналізовано новітні російські фальсифікації історії Русі, зокрема, концепти «тисячолітньої держави», «давньоруської народності». Зроблено спробу дати відсіч інформаційним атакам РФ на українську історичну пам'ять, та національну ідентичність. З'ясовано, що хоча Україна здійснила заходи на посилення інформаційної безпеки та корекцію історичної політики, в тому числі в галузі освіти та комеморативній практиці, ця робота потребує вдосконалення.

Ключові слова: інформаційна війна Росії, історична політика Путіна, історія Русі, українська історична пам'ять, російський експансіонізм, міжнародне право, анексія Криму.

Summary. The latest Russian falsifications of the history of Russia are analyzed, in particular, the concepts of the "thousand-year-old state" and the "ancient Russian nation". An attempt was made to repel the informational attacks of the Russian Federation on Ukrainian historical memory and national identity. It was found that although Ukraine has implemented measures to strengthen information security and correct historical policy, including in the field of education and commemorative practice, this work needs improvement.

Keywords: information war of Russia, historical policy of Putin, history of Ancient Rus, Ukrainian historical memory, Russian expansionism, international law, annexation of Crimea.